

Стець Андрій

*доктор права (PhD),
політолог, радник з
правових питань, спеціаліст
експертизи документів,
викладач факультету права
та адміністрації, м. Зелена
Гура (Республіка Польща)*

Stets Andriy

*PhD, political scientist, legal
adviser, expert of document
examination, lecturer of
the Faculty of Law and
Administration, Zelena Gora
(Republic of Poland)*

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЗАХИСТ ГІДНОСТІ ЛЮДИНИ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

УДК 342.723

У демократичній, правовій державі інститут гідності людини є тією фундаментальною основою, на якій базуються права людини. Повага і захист гідності людини у цій державі є справою кожного органу державної влади, органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, справою всього народу.

Особлива роль у правовому регулюванні та захисті гідності людини у демократичній, правовій державі належить її конституції. Саме конституції є основним джерелом правового регулювання інституту гідності людини, ключовим засобом його забезпечення у всіх сферах державного і суспільного життя, корпоративних і приватних правовідносин.

Зусилля юристів, особливо практикуючих, які надають послуги з питань захисту гідності людини, можуть бути приречені на невдачу, якщо їх формальні пропозиції не враховують системних фактичних перешкод, що виникають на шляху вирішення тієї чи іншої справи. У таких ситуаціях треба застосовувати принцип верховенства права, який дозволяє інтегрувати правові та соціальні аспекти вирішення таких справ і досягати справедливості й рівності для всіх. Тому не можна переоцінювати значення правового регулювання та захисту гідності людини, бо без даного принципу, це регулювання і захист перетворюються часом у чисту формальність.

Відомо, що правові гарантії діють у межах правової системи країни, де вони взаємодоповнюють та взаємозамінюють одна одну. Взаємозв'язок між ними може бути різноманітний, що дає змогу систематизувати їх за певними підставами.

На думку проф. В. Погорілка, є два види юридичних гарантій: нормативно-правові та організаційно-правові, які діючи разом, забезпечують інституціональну реалізацію захисту людської гідності. Серед всіх правових гарантій гідності людини слід виділяти конституційні гарантії, які є базовими гарантіями, на основі яких формуються і розвиваються всі інші правові гарантії даного інституту: судові, адміністративні, фінансові, організаційно-правові і т.д.

Конституційний розвиток посткомуністичних держав Центральної та Східної Європи після подій, пов'язаних з рухом «Солідарності» у Польщі (1980-1990 роки) та зруйнуванням Берлінської стіни (1989 рік), привів до формування в них європейських спільних демократичних цінностей: гідності та прав людини, конституційної демократії та верховенства права. Дані цінності нині закріплені в демократичних конституціях Польщі, Угорщини, Чехії тощо, а також - у конституціях деяких пострадянських держав: Грузії, Естонії, Литви, Латвії, Молдови та України.

Як відомо, особливого значення інститут гідності людини набрав після другої світової війни, коли був закріплений в міжнародно-правових актах, зокрема, у положеннях Загальної декларації прав людини ООН 1948 року (далі – Декларація 1948 року). А також - в актах національного законодавства та практиці його застосування європейськими країнами конституційної демократії (Італія, Франція, Бельгія, ФРН та інші).

Людська гідність або краще - природна людяність - означає, що людина виступає як найважливіша і визначальна цінність серед усіх інших соціальних цінностей та є їх кінцевою метою. Саме таке розуміння категорії гідності людини забороняє застосовувати або відмовлятися від будь-яких дій, що призводять до її порушень суб'єктами, насамперед, наділеними публічною владою.

Декларація 1948 року разом з низкою наступних міжнародно-правових документів покликана захищати людство від гуманітарних катаклізмів у майбутньому. У тому ж 1948 році була прийнята окрема Конвенція про запобігання злочинам геноциду та покарання за нього, а потім, серед інших, - Конвенція про заборону застосування тортур та інших жорстоких, нелюдських та таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання (1984 рік).

Політичні, соціальні, інтелектуальні, культурні та економічні зміни за останні півстоліття перевершили очікування творців Декларації 1948 року. Тому необхідним стало створення та ухвалення нових міжнародних конвенцій й інших документів, які б у нових умовах дозволяли ефективно захищати гідність і права людини.

В Європі - члени Ради Європи - захищають гідність і права людини у своїх країнах завдяки Європейській конвенції із захисту прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція 1950 року), низці супутніх протоколів до неї. Для контролю за виконанням цієї Конвенції створено Європейський суд з прав людини.

Незважаючи на широку міжнародну нормативно-інституційну базу, положення про гідність і права людини у багатьох європейських країнах нерідко мають характер декларацій. Хоча ці положення можуть реально здійснюватися безпосередньо на території держав через їх конституційні механізми, що нормативно визначають поведінку людей та державних органів, які гарантують гідність і права людини, тобто не теоретично чи ілюзорно, а практично й ефективно [1].

Серед інших варто підняти проблему гідності людей, які зuboжіють, шукають притулку чи стали біженцями. Проблема біженців, наприклад, дуже драгує сучасну Європу, бо біженці – це бідність, що обмежує людську гідність [2]. Але ситуація часто змушує людей виїжджати за кордон у пошуках мирного життя, коли в їх країні точиться війна.

В Україні через війну Росії на українському Донбасі виникла проблема переселенців, число яких перевищило за один мільйон чоловік. Захист гідності цих людей взяла на себе Україна, але робиться це дуже повільно та суперечливо.

На жаль, через політику деяких західних країн (ФРН тощо) та Російської Федерації, Україна не може стати членом ні НАТО, ні Європейського Союзу. Останні міжнародні організації стали заручниками імперських, геополітичних концепцій Росії, яка руйнує основи їх створення та функціонування.

Сучасні економічні інтереси нерідко ігнорують духовні цінності та здобутки гуманізму, які були досягнуті завдяки філософії І. Канта, який відкидав ставлення до людини як до предмета чи об'єкта. Його ідеї були втілені європейськими політичними діячами - К. Аденауером, Ж. Моне, Р. Шуманом та П.-А. Спаком. Останні мали на меті будівництво мирної, єдиної та багатой Європи, де немає бідності та воєнної небезпеки. Це сталося і європейський приклад став зразком цивілізованості та людяності.

Як відомо, захист гідності людини є конституційним обов'язком держави [3]. Сьогодні говорити про захист гідності людини як про найвищу соціальну цінність в Україні, коли майже щодня гинуть громадяни України від окупаційних військ Російської Федерації та їх найманців на українському Донбасі, дуже важко. Це означає, що відбувається розрив між системою цінностей, що формується в Центральній і Східній Європі

протягом останніх 25 років, та в Україні, а тому дана проблема заважає євроінтеграційній політиці останньої.

Одночасно в Європі відбувається суперечливий процес, що ставить під сумнів систему європейських спільних демократичних цінностей. Захист гідності людини найчастіше є справою самих громадян, [4] які залежно від їх рівня юридичної просвіти і сучасного менталітету, політичної та конституційної культури, вступають у боротьбу за свою гідність.

У багатьох країнах існує конституційно-судова практика захисту гідності людини. Так, цікавим прикладом може служити практика Конституційного Трибуналу Республіки Польща (далі – Конституційний Трибунал), який у своїх рішеннях вважає, що законодавець, спираючись на поняття гідності людини, формує систему цінностей, навколо яких побудована Конституція Польщі [5], основа всього правопорядку. Гідність людини не може розглядатися як ознака або набір прав, наданих державою, тому що вона перш за все є протиположною державі. Залишаючись саме джерелом прав і свобод, гідність людини визначає спосіб їх сприйняття та реалізації державою. Очевидно, що у всіх публічних заходах слід враховувати існування тієї чи іншої сфери особистої автономії, в якій людина може повною мірою реалізуватися у суспільстві.

А з іншого боку, публічна діяльність не повинна призводити до створення правових чи фактичних обставин, що можуть позбавити людину почуття гідності [6]. Гідність — це поняття моральної свідомості, яке виражає уявлення про цінність всякої людини, як моральної особистості, а також категорія етики, що означає особливе моральне ставлення людини до самої себе і ставлення до неї з боку суспільства, в якому визнається цінність особистості.

Гідність людини не може бути утилізована, втрачена або навіть замінена будь-яким іншим матеріальним благом чи духовною цінністю. Вона - постійна та об'єктивна властивість кожної людини. Саме така характеристика людської гідності є широко прийнятою в польській науці конституційного права, включаючи Конституційний Трибунал [7].

Проблема гідності викликає багато суперечливих думок і дискусій через факт того, що це поняття позначає суб'єктивне ставлення особистості до самої себе. Кожна людина є цінною та неповторною. Усі ми різні, але прагнення стати гідною людиною має стати нашою спільною рисою. Ця різноманітність вимагає також захисту.

Під гідністю людини у науці конституційного права треба розуміти сукупність особистих прав і свобод, реалізація яких дозволяє кожній людині стати, бути і залишитися особистістю [8]. У суб'єктивному сенсі це є усвідомлення людиною своєї суспільної ваги, самоповага.

В Україні проблеми правового регулювання і захисту гідності людини носять більш складний, суперечливий характер ніж у Польщі. Гідність є одним з ключових понять Конституції України [9] (статті 3, 21, 28, 41, 68, 105). В ній, зокрема, визнано гідність однією з «найвищих соціальних цінностей» в Україні (стаття 3), задекларовано, що «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах» (стаття 21) та що «кожен має право на повагу до його гідності» (стаття 28).

Гідність українських громадян захищається, зокрема, Цивільним кодексом України та охороняється Кримінальним кодексом України.

Зокрема, у Цивільному кодексі гідність людини визнано особистим немайновим благом (стаття 201); задекларовано право на повагу і недоторканність «гідності та честі» фізичних осіб (стаття 297, пункти 1, 2); зафіксовано право фізичних осіб звернутися до суду з позовом про захист їх гідності та честі (стаття 297, пункт 3); приниження «честі та гідності фізичної особи» визнано моральною шкодою, що підлягає відшкодуванню (стаття 23).

Таке широке закріплення у зазначеному кодексі механізмів захисту гідності людини в Україні має особливе значення, враховуючи тривалий час її перебування у складі тоталітарної радянської держави, що грубо нехтувала інститутом гідності людини у публічній сфері. Радянська влада не раз вдавалася до масового політичного терору, включаючи Голодомори, що знищили мільйони українців; значно більше ніж їх загинуло у Другій світовій війні.

Сучасні проблеми реалізації, захисту та охорони гідності людини в Україні привертають все більше уваги політиків, науковців і юристів-практиків, наслідком чого є проведення відповідних заходів [10] тощо. Ситуація вимагає розробки фундаментальної доктрини гідності людини в Україні, основу якої заклав проф. Л. Юзьков, перший Голова Конституційного Суду України (1992-1995 роки).

Як вже зазначалось, український конституцієдавець і законодавець широко закріплює питання захисту порушеної гідності людини. Можливо що після конституційної реформи судової влади 2016 року справи захисту гідності будуть рухатись швидше і краще, оскільки принцип верховенства права став обов'язковим при розгляді справ не тільки у Конституційному Суді, але і в судах загальної юрисдикції (стаття 129 Конституції України). Це значить, що буде легше виявляти порушення та захищати гідність людини у всіх випадках посягань, зокрема, органів і посадових осіб державної влади тощо.

Право кожного на повагу та захист його гідності в Україні належить до публічно-особистих, невід'ємних прав людини, а тому будь-яке її по-

рушення органом державної влади, її посадовою особою тощо дає підстави для її захисту. Проте без усвідомлення та розуміння такого захисту з боку держави і забезпечення його належного рівня - людина не може бути повноправним членом суспільства.

Власне, цього розуміння державою свого правозахисного обов'язку поки що бракує в Україні. Для судів корисним має бути посилення на доктрину цивільного права, де поняття честі і гідності - це важливі духовні, нематеріальні блага, втілені у самій особі громадянина. Конституційна доктрина права кожного на повагу до його гідності отримало розвиток у чинному законодавстві України, але поки ще не в практиці того ж Конституційного Суду. Можливо саме через Цивільний кодекс України (стаття 297) цей Суд з часом розкриє конституційний зміст особистого немайнового права фізичної особи, що забезпечує її соціальне буття, право на повагу до гідності та честі, яким особа володіє довічно [11].

Конституція України гарантує захист гідності людини, а також проголошує рівність громадян. Однак її норми як норми прямої дії поки що не реалізуються (стаття 8). Як впливає із закономірностей, що містяться у статті 28 Конституції України, в їх нормативному сенсі держава має не лише утримуватися від посягання на гідність особи, а й зобов'язана забезпечити дієвий захист всім особам від таких посягань з боку третіх осіб.

Отже, дотримання вищезгаданих норм законодавства про гідність людини повинно привести до того, що організація суспільства, де закон і правовий порядок мають пріоритет над державою та іншими інститутами політичної і соціальної влади, стане справжнім фундаментом правої держави.

Сьогодні в Україні є необхідним справжнє визнання народу єдиним джерелом і верховним носієм влади в державі та реально забезпечувати гідність, права і свободи індивідів системою соціально-економічних, політичних, організаційних та правових гарантій. При цьому самі закони, що забезпечують зазначені конституційні цінності, мають бути правовими, тобто відповідати вимогам права як синоніму справедливості, конституційної демократії, гуманізму й моральності.

Висновки:

1. Конституційна система України базується на фундаментальній ролі гідності людини як конституційної цінності для формування і захисту прав і свобод громадян.

2. З огляду на те, що Україна довгий час перебувала у складі Радянського Союзу, який систематично порушував гідність і права людини, сьогодні є відчутними залишки тоталітарних практик з цих питань.

3. Кожна людина як індивідуальність є самоцінністю, а тому її гідність - непорушна і має бути належно захищена.

4. В Україні є потреба використання досвіду демократичних держав щодо фундаментальної ролі гідності людини як конституційної цінності та передумови для розвитку прав і свобод громадян, механізмів їх забезпечення та захисту.

1. A. Redelbach, *Prawa naturalne, prawa złowej, wymiar sprawiedliwości, Toruń - Wydawnictwo Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa, 2000. - S. 117.*
2. G.Müller-Ubóstwo and God-fearing, *Sandomierz - Wydawnictwo Diecezjalne in Sandomierzu, 2015, S. 17-81.*
3. *The rights and freedoms of man and citizen in Ukraine (Doctrine of the European Court of Human Rights and the Constitutional Court of Ukraine): Teach. manual; introduction. word and comrade Ed. prof. Martynenko P.F., Kampa VM .. - К .: Yuricom Inter, 2013. - P. 142.*
4. B. Banaszak, M. Jabłoński, *Obowiązki podstawowe złowieka i obywatela [w:] Red. K. Działocha, A. Preisner; Wolności i Prawa jednostki oraz ich gwarancje w praktyce. Warszawa - Wydawnictwo Sejmowe, 2006. - S. 238-240.*
5. B. Banaszak, *Porównawcze prawo konstytucyjne współczesnych demokratycznych, Kraków - Wydawnictwo Zakamycze, 2004, S. 254-255.*
6. *Decision of the Constitutional Tribunal - Wyrokz 04.04. 2001 r. K 11/00, OTK 2001, No 3, pos. 54*
7. M. Chmaj, *the Divine Merciful, who has come to know His Wisdom, [w:] M. Chmaj, L. Leszczynski, W. Skrzydło, J. Sobczak, A. Wróbel, in the Constitutions of Wolności i Prawa w Polsce. Zasady ogólne. Kraków - Wydawnictwo Zakamycze, 2002 S. 73-75.*
8. O. Sovgir, N. Shuklyn, *Constitutional Law of Ukraine - Full Course, Kyiv: Publishing House Yurinkom Inter, 2012. - P. 145.*
9. Grishchenko I., *Approaches to the definition of concepts of honor, dignity and business reputation / I. Gryshchenko // State and Law. Collection of scientific work. Legal and political sciences. - Kyiv: Institute of State and Law. VM Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine, 2014. - P. 221-227.*
10. Savchin MV *Contemporary trends of constitutionalism in the context of globalization and legal pluralism: monograph. - Uzhgorod, RIK-U, 2018. - P. 18, 23, 41, 146, 276, 368.*
11. V. Fedorenko, *Constitutional Law of Ukraine: Textbook, K.: Publishing House Lyra-K, 2016. - P. 223-224.*

Стець А. Конституційний захист гідності людини: порівняльно-правовий аналіз

Конституційний захист гідності людини: порівняльно-правовий аналіз. Практика судів та органів конституційної юстиції щодо забезпечення і захисту гідності людини в Україні є орієнтиром для правової, а відтакі суспільно-політичної системи, де гідність особи - це сукупність моральних та інтелектуальних рис людини, що відповідають загальноприйнятим моральним цінностям.

Ключові слова: гідність людини, права людини і громадянина, Загальна декларація прав людини ООН 1948 року.

Stets A. Constitutional protection of human dignity: comparative legal analysis

The practice of constitutional regulation and protection of human dignity in Ukraine as the foundation of a democratic state of law. The article is an attempt to define the term of human dignity. Identifies the basic problems related to the protection of law and civil liberties in the legal order of Ukraine. The article also contains problems related to the application of the law in the field of protection of human dignity.

The right of everyone to respect and protect his dignity in Ukraine belongs to public-private, inalienable human rights, and therefore any violation by any state body, its official, etc., provides grounds for its protection. However, without awareness and understanding of such protection from the state and ensuring its proper level - a person can not be a full member of society.

The author concludes that: 1. The constitutional system of Ukraine is based on the fundamental role of human dignity as a constitutional value for the formation and protection of the rights and freedoms of citizens. 2. Given that Ukraine has long been part of the Soviet Union, which systematically violated human dignity and human rights, today there are tangible remnants of totalitarian practices on these issues. 3. Every individual as an individual is an intrinsic value, and therefore her dignity is immutable and must be properly protected. 4. Ukraine needs to use the experience of democratic states regarding the fundamental role of human dignity as a constitutional value and the prerequisites for the development of human rights and freedoms, mechanisms for their provision and protection.

Key words: Human dignity, human and civil rights, Universal Declaration of Human Rights of 1948.